

משמעת בבית ספר דתי

הדיונים האחרונים ב"שמעתין" בנושא "כיצד להנחיל אהבת התורה" מתמקדים בפיתוח שיטות הוראה חדשות ויעילות, בד בבד עם חיקוי גישות חיוביות ודמויות חיוביות. עם זאת, דומני כי חשוב גם להקדיש מחשבה רצינית איך להימנע מליצור, באופן בלתי מודע, גישה שלילית כלפי לימוד תורה והשקפת העולם המלווה אותה. משמעת בבית הספר הינה מרכיב חיובי של המסר החינוכי הכולל. וחלק מאחריותינו היא להביא את התלמיד להכרה שישנן השלכות למעשינו - והשלכות אלו אינן תמיד נעימות. **האופן שבו אנו מענישים משפיע על המסר שאנו מעבירים לגבי שבת, כשרות ויראת שמים.**

נקודה זו הובהרה עבורי בצורה האפקטיבית ביותר לפני עשורים מספר, כאשר הייתי חבר בצוות החינוכי בסמינר Counterpoint של בית ספר "הר הצופים" במלבורן, בית הספר היהודי הגדול ביותר באוסטרליה. הם הזמינו כעשרה מחנכים מארצות הברית בכדי לערוך תכנית שכללה פעילויות מחוץ לבית הספר - קבוצות דיון, שיעורים, וסדרת פעילויות חינוכיות פורמליות ובלתי פורמליות. הצוות האמריקאי הנחה את פעילויות הסמינר רובן ככולן, אך בית הספר "הר הצופים" שלח מספר חברי סגל על מנת לפקח על המשמעת. אחד מביניהם היה מורה להיסטוריה מבריטניה. כאנגלי דקדקן ורשמי, הוא לבש חליפה ועניבה בעוד רובנו הסתפקנו במכנסי ג'ינס.

שוחחתי עמו במשרד המחנה יום אחד, כאשר אחד הי"ועצים, סטודנט באוניברסיטה מקומית, נכנס לדווח כי שני נערים מתקוטטים במעונות. יועצים אחרים הלכו להשליט סדר ואני הצעתי שאנו נבוא בעקבותיהם בכדי להבהיר לכולם שהתנהגות כזאת היא בלתי נסבלת. לא, אמר עמיתי הבריטי, קודם כל עלינו לשים ספסל מחוץ לדלת המשרד. תגובה זו נראתה לי משונה למדי. אך הוא הציע הסבר: תלמידים מתקוטטים לפעמים, כך אמר, וליועצים יש היכולת להפסיק את הקטטה. תפקידנו הוא לאכוף משמעת. כוונתו הייתה להיכנס לחדר ולומר לשני הבחורים ללכת ולהמתין לו מחוץ למשרד המחנה. הוא לא יכול לעשות זאת בהיעדר ספסל עליו יוכלו לשבת ולהמתין!

באותו זמן חשבתי שההגיון הזה הוא משונה. אולם, כמו עם דברים רבים אחרים, הזמן והניסיון שכנעו אותי שתגובתו הייתה בדיוק לעניין. הוא תפס את המקרה בפרספקטיבה הנכונה, לא רצה להגיב בטרם יתכנן את תגובתו, וידע כי דרושה תקופת צינון בטרם ידבר עם התלמידים. הריב בין התלמידים דרש תגובה מיידית, אך קבלת החלטה יעילה דרשה מחשבה ושיקול דעת. כאשר צעדנו אל המעונות - הוא

בשופי, אני בקוצר רוח - הוא ביקש ממני להסביר את מטרות תכנית ה-Counterpoint, לתאר את התכנים להמשך השבוע ואת התרשמותנו מתלמידי "הר הצופים" עד כה. ההענשה שלו תצטרך להתאים לתכנית הכוללת שלנו ולמטרותיה. אכן, מן הראוי מעת לעת לבחון מחדש את גישותינו, לחזור על עקרונות שהכרנו במשך שנים, אך אולי נשכחו במרוצת הימים. להלן כמה עקרונות שכדאי לשקול:

לעולם אין להעניש מתוך כעס: "בא לכלל כעס בא לכלל טעות" (ספרי מטות). ראשית על המחנך להירגע, אמנם נכון שתלמידים מרגיזים אותנו לעתים קרובות אם התנהגותם אינה נאותה. לאמיתו של דבר הם מסוגלים לפגוע בעצמם, באחרים, בבית הספר. אך זעם ורוגז הם גורמים לראייה צרת אופק, ואילו כדי לעזור לתלמיד להתפתח בפרספקטיבה של תורה דרושה גישה רחבת אופקים. לכן יש לחכות עד יעבור זעם, ואז לטפל בבעיה מתוך שיקול דעת חינוכי.

יש לראות את העבירה בפרספקטיבה הנכונה: אמנם בשיחת מוסר מטיפים כי "המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים", אולם הטלת אשמת רצח על תלמיד שהשפיל חבר בפומבי ודרישה לסלקו מבית הספר בשל כך - הוא עניין אחר לחלוטין. לתלמידים חוש הבחנה בין עבירות חמורות לבין אלו הדורשות נזיפה בלבד. באם יטושטשו הגבולות בין השניים, לא זאת בלבד שהמתנך או המורה יאבד את הכבוד שרוחשים לו התלמידים, אלא הענישה תגרום לתוצאה הפוכה מהרצוי. ככל שהעבירה חמורה יותר, כך גובר הצורך לדון בעניין עם עמיתים לפני העימות עם התלמיד. כאשר ההאשמות כבדות, גם הסיכונים גדולים.

יש לגנות את המעשה ולא את העושה: רק לעתים נדירות מאפיין מעשה בודד את אופיו של אדם. לכן רצוי לגנות את המעשה שנעשה ולא את עושיו. בשלב זה או אחר יהיה צורך להבהיר לתלמיד כי המעשה שעשה ראוי לנזיפה. יש להבחין בין התלמיד לבין העבירה שביצע.

הכר את התלמיד הנענש: תלמידים טובים זקוקים גם הם לנזיפות מדי פעם. אך גם אם מדובר בעבירה חמורה, יש לדבר אחרת עם תלמיד אשר השקיע שנים בבניית "שם טוב" מאשר עם מעורר מדנים כוחני. אכן, יש לנו מחויבות להזכיר לתלמידים ולעצמנו שניתן לאבד שם טוב בגין החלטה טיפשית אחת. אך עלינו להישמר מהעברת מסר שלא כדאי להשקיע בבניית שם טוב. כמובן יש להעניש את התלמיד הטוב בצורה הוגנת. אך חלק מהמסר שלנו מועבר בצורת הדיבור אל התלמיד; וכאשר איננו מכירים באותו "שם טוב" של אדם, אנו מעבירים מסר שלילי ביותר.

מאידך גיסא, ישנם תלמידים מופרעים או מפריעים כרוניים, אבל מסוגלים להתדיין, להצטדק ולהגן על מעשיהם. הרקע של התלמיד הוא מרכיב חשוב בצורת התגובה למעשיו, ובגלל אותה סיבה ראוי לפעמים למסור את הטיפול למחנך המכיר היטב את התלמיד.

אין להשתמש לרעה בעקרון של "למען ישמעו ויראו": יש להעניש תלמידים בפומבי "למען ישמעו ויראו". אך חייבים לדאוג להשתמש במידת הדין, ולא להעניש רק בכדי להוכיח שיש להנהלה כוח לפעול. התלמיד הנענש הוא זה שצריך להיות במוקד תשומת הלב - לא חבריו וחברותיו.

אמור את אשר בכוונתך, והתכוון למה שאתה אומר: אחד הכללים הראשונים בחינוך הוא לא לומר דבר שאינך מתכוון אליו. מנהל אשר מסלק תלמיד מבית הספר ויקבלו שוב אחרי תחנונים מצד הוריו - בהתאם ל"תיאוריה" שהם יהיו אסירי תודה על כך שנמלך בדעתו - מעביר מסרים סותרים רבים.

תלמידים עם "חכמת חיים" לומדים במהרה כי איומים כאלו הם חסרי משמעות וההישגים "החינוכיים" הם הפוכים. מסר כעין זה דוחף את התלמיד לנסות מעשי קונדס רציניים ביודעו שלעולם לא יענש קשה. המסר הוא שאיומים אינם מתקבלים ברצינות. מאידך, תלמיד טוב בעל רקע התנהגותי סביר הנאלץ להתמודד עם איומים מסוג זה מתנסה בחוויה שלילית ובלתי יעילה שלא ניתן לצפות את תוצאותיה.

יש לוודא שהעונש הגיוני: אין שום דבר רע בעונש שמטרתו היחידה היא ההענשה עצמה, אך ניסיון לשוות לעונש כזה היבט "חינוכי" הוא מוטעה. ריתוק לאחר שעות הלימודים יכול לגרום לתלמיד להבין שהעבירה אינה שווה את המחיר. יכול להיות ערך לדרוש התנצלות מהתלמיד גם אם הוא חש שאין בה צורך; פגיעה באדם אחר דורשת ענישה. אך למשל להכריח תלמיד ללמוד משניות בעל-פה כעונש, זו טעות - לימוד תורה הוא שכר, לא עונש. גרוע מכל הוא לדרוש חיבור שיסביר מדוע ההלכה מגנה את המעשה שעשה התלמיד. אם התלמיד עדיין אינו מבין זאת בתום שיחת הנויפה, אין טעם בעונש זה. אם התלמיד חושב שהתנהגותו הייתה מוצדקת, הוא יכתוב חיבור לספק את דעתו של המחנך, ולא כדי להתעמק בהלכה. חיבור כזה חסר כל ערך חינוכי אמיתי. מוטב לתת לתלמיד לכתוב מאה פעמים "טעיתי ולא אעשה זאת שנית" - לכשעצמה משימה חסרת תועלת - מאשר לעודד שימוש לרעה בלימוד תורה כעונש.

אין להשתמש בציונים כאמצעי הענשה: עקרון זה מפריע למחנכים מסוימים, אך אין הדבר צריך להיול כך, מחנכים חייבים לשמור מבחינה מוסרית על מחויבותם המקצועית לא להרוס או לקלקל את התיק האישי של התלמיד. הישגיו האקדמיים צריכים להשתקף בציון הניתן לו. גישה זו היא לגיטימית וגם מחייבת הלכתית.

במדינת ניו יורק, בה אני כותב, המדיניות הציבורית קובעת כי "מטרת הציון היא הערכת רמת ההישגים של תלמיד בנושא לימוד ספציפי". כמובן ש"רמת ההישגים" כוללת דברים רבים, כגון מידת ההצלחה במבחנים, שיעורי בית, דיונים בכיתה, עבודות, חיבורים, תרגילי מעבדה וכו'. דעות שונות ומורים שונים, נותנים משקל יחסי שונה לכל אחד ממרכיבים אלו. ויהיה זה בלתי אפשרי לנסות ולקבוע גישה אחידה לציון בכל מקצוע ומקצוע. אך דרישה קבועה, המתייחסת לכל השקפה ולכל מורה, היא ש"לא ניתן לעוות את מטרת הענקת הציונים על ידי הפחתה מציון באופן שרירותי כאמצעי הענשה".

המדיניות היא שאין להוריד או להעלות ציון של תלמיד במקצוע מסוים בשל התנהגות כלשהי מחוץ לכיתה בה נלמד אותו מקצוע. כמובן, אין בכך בכדי להציע שהתנהגות, גישה וכו' אינם מרכיבים חשובים במפעלנו החינוכי. יתכן אף שהם חשובים יותר מהידע האקדמי הנרכש בשיעור כלשהו. אבל דיווח מוטעה של ציון התלמיד לא יחזק את הגישה החינוכית שאנו מנסים להנחיל. העובדה כי מדיניות

מסוימת עשויה להיות, למעשה, יעילה ככלי לאכיפת משמעת, אינה רלוונטית כלל וכלל לגבי השאלה האם היא קבילה מבחינה אתית.

אין לנסות להתחמק מאחריות ההענשה: מהיבטים רבים, הענשת תלמיד היא המעשה הקשה ביותר בניהול בית ספר או כיתה. אבל התעלמות מבעיית משמעת היא עיזוד להישנותה בצורה גרועה עוד יותר. האדם המעניש אף פעם אינו אהוד במיוחד, אך הענשה שנעשית בצורה הוגנת וקונסטרוקטיבית בונה את יסודות החינוך. מחנכים המבקשים להתחבב על התלמידים בכך שלעולם אינם מענישים את החוטאים, בעצם דואגים יותר לעצמם מאשר להתפתחות תלמידיהם.

אין לחשוש להתנצל על תגובה מוגזמת: מחנכים גם הם בני אדם. אם בלהט הרגע הואשם תלמיד בהאשמות בלתי הוגנות, האחריות להתנצלות מוטלת על המחנך. התנצלות זו אינה "התקפלות", להיפך - זוהי דוגמה אישית המדגימה כיצד מתמודדים אנשים הגונים עם טעויות שנעשו בתום לב. במצבים אישיים יש לאדם אפשרות שלא להתנצל. אולם כמחנך, יש בהתנצלות משום "קידוש השם", בנוסף להיותה כלי חינוכי חשוב.

כיצד העניש אותו מורה מ"הר הצופים" את שני הנערים שהתקוטטו? מעולם לא גיליתי, כל מה שאני יודע הוא שלאחר ששוחח עמם ביחידות, הנערים השתתפו בתכנית הסמינר בצורה פעילה וחיובית. נראה כי הוא ידע מחנך מהו.